

Attila lakomájának művelődéstörténeti háttere, Than Mór képe alapján

Attila fejedelem halálának 1550. évfordulójára

Than Mór (1828–1899) a magyar történelmi festészet jeles képviselője. Óbecsén született, szepesi eredetű, birtoktalan hivatalnok-nemesi családban. Pesten jogot tanult, emellett ismerkedett a festészettel is: Barabás Miklós műhelyében sajátította el a festészet alapjait, aki idegen mesterek műveit másoltatta tanítványával.

A korszellem és egyéni érdeklődése sugallatára már ekkor foglalkozott történeti témákkal, melyekből egy akvarell sorozatot készített. Ennek a sorozatnak a nyolcadik képe az *Attila lakomája*¹ (1846). A sorozatban szereplő témák közül sokat később újra megfestett, köztük a Priscos rethor által leírt lakomát is.

Tanulmányait megszakította a szabadságharc, amit – bár gyenge fizikuma miatt nem lehetett honvéd, mégis – Görgey seregében élt át, mint tábori festő. A csapatokat kísérvén saját szemével látta a honvédek csatáit, hősiességét, amit még a helyszínen vászonra vitt.²

A szabadságharc csatáiról festett képeiből összegyűjtött pénzből 1851-ben Bécsbe ment a festészeti akadémiaira, amit hamarosan otthagyt és Karl Rahl tanítványa lett (1852–1855). Rahl művészete a reneszánsz római formáit és velencei színeit vette mintául. Képein igazán lényegesnek az elgondolást, az eszmei elemet tekintette, ezért a részletes kidolgozást sokszor tanítványaira bízta. Ez a lelkes, de szigorú akadémikus tanítás Thannál mindig vezérfonal maradt. Rahl iskolájában készült legjobb történelmi képe a *Nyáry és Pekry elfogatása* (1853), amit az elnyomatás visszhangjaként egész sor történelmi témájú kép követett.³

Rahl iskolája után két tanulmányútra ment, Párizsba és Itáliába. Utóbbi a jelentősebb, melynek során behatóan tanulmányozta a római, úgynevezett nazarénus német művészkolónia stílusát. A művésztelép tagjai az umbriai vallásos festészet nyomán saját nemzeti történelmük eseményeit és hőseit vitték vászonra.

Hazatérve, 1863-ban Lotz Károllyal együtt megbízták a Hentzi osztrák tábornok által 1849-ben lerombolt Redout (Vigadó) helyén épülő romantikus stílusú épület kifestésével. Először a lépcsőházat díszítették freskókkal, melyek Árgirus királyfi és Tündér Ilona történetének epizódjait ábrázolták. Az épület büfáját, az úgynevezett Csemegetárat is díszíteni akarta a városi vezetés, erre pályázatot írtak ki. A megadott téma Attila lakomája és Mátyás király menyegzője volt. Előbbire a legjobb pályázatot Than Mór mutatta be, mégis a város vezetése Heinrich Edének akarta adni a megbízást, a közvélemény nyomására azonban Than kapta meg a munkát. Sajnos a freskó a II. világháborúban elpusztult, így csak egy erőteljes olajvázlatban⁴ maradt fenn.⁵

Than Mór két Attila lakomáját ábrázoló festményét megvizsgálva több különbséget is felfedezhetünk. Első alkotását, melyet még igen fiatalon, mindenféle lényegesebb művészeti

¹ Magyar Nemzeti Galéria ltsz. 883-1922.

² *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Than Mór. Bp., 1982. 5–9. old. (Továbbiakban: Cennerné 1982.)

³ *Lyka Károly*: Nemzeti romantika. Bp., 1982. 65–66. és 68. old.

⁴ Magyar Nemzeti Galéria ltsz. 2172. Mindkét kép megtalálható *Cennerné Wilhelmb Gizella* idézett könyvének képei között.

⁵ *Cennerné* 1982. 12–21. old.

irányzat hatása nélkül készített, az egyszerűbb elrendezés, a sötétebb színek, a jól eltalált alakok és a hősiesség jellemzik.⁶ Látható, hogy igyekezett megtartani a tárgyak korhűségét is. A kép elrendezése nem követi szorosan a Priscos-i leírást, hanem azt szabadabban kezeli, például sátorba helyezi a lakomát, nincs Attila mellett a fia, keveredik az ülésrend stb., de maga a bizánci történetíró megjelenik a képen.

Későbbi képen már aprólékosan viszi vászonra a bizánci írnok leírását: teremben, kerevetre helyezi a hun királyt, pontos az ülésrend: a követek, köztük Priscos is, a leírás szerinti bal oldalon foglalnak helyet. A kép elrendezésén a kritika miatt változtatni kényszerült: a karzatra hölgyeket helyezett, ami miatt zsúfoltabbá vált a mű.

Alkotásán már jól megfigyelhetők tanulmányai, s több korabeli festmény hatása is kimutatható. Rahlak a bécsi Operaház függönytervére készült kartonja hatására Than Attilája és fia is elmélyültebbé, monumentálisabbá vált. A nagy nazarénus festő, Cornelius: *József álomfejtése* című képeinek elrendezésével rokon az előtérben lévő, a dalnokokat hallgató két idősebb férfiú, valamint maguk a dalnokok is.⁷

Érdeemes azt is megjegyeznünk, hogy a két kép a lakoma különböző pillanatait ragadja meg. Az elsőn még hangsúlyt kap az evés-ivás, láthatóak az étkek, a tálak, míg a másodikon ezek már nem jelennek meg: csak a sírva vigadás epizódját ábrázolja. Az elsőn látszik, hogy azt egy olvasmánya nyomán, emlékezetből festette, mely tekinthető az egész Priscos féle követjárás összefoglalásának is, hiszen a háttérben láthatóak a hunok sátrai és vágató lovasaik. Ellenben későbbi művén érezhető a forrás gondos vizsgálata, a leíráshoz való ragaszkodás szelleme, azaz a tudományos festészet igénye.

Más a két kép mondanivalója is. A korai kép a lelkes ifjú lelkivilágát, a reformkor reményeit fejezi ki: a magyar hősokeket, akik példát mutattak, akik bátran szembeszálltak sorsukkal és legyőzték ellenségeiket. A második festmény célja már nem a buzdítás, a lelkesítés, hanem a megváltozott viszonyoknak megfelelően a dicsőség, a hatalma teljében lévő uralkodó ős bemutatása az elsődleges. Megtörtént ugyanis a kiegyezés és festményén a felvirágzó magyar államnak és fővárosnak megfelelő programot kellett ábrázolnia: a nemzet dicső történelmét és hőstetteit. Ez az oka a kiválasztott epizód módosulásának, ezért váltak sokkal hangsúlyosabbá a dalnokok, akik Attila és a hun nép, a korabeli felfogás szerint a magyar nép ősei, vitézségét dicsőítették. Ezt támasztja alá az, hogy a terem másik freskója Mátyás menyegzőjét idézte meg, akit második Attilának is neveztek udvari történetírói.

Than képeinek tárgya, Attila lakomája Priscos rethor leírásában maradt ránk. A görög író 449-ben Maximinos bizánci szenátor írnokaként követségben járt a hunok királyánál, melyről részletes leírást készített. A beszámolóban megemlékezik Attila székhelyéről és fapalotájáról, a hun előkelők épületeiről – innen tudjuk, hogy egyik főembere, Onegesius, egy pannóniai mesterrel fürdőt építtetett –, Réka királynénál tett látogatásukról, valamint Attila lakomájáról, amelyen a bizánci követel együtt ő maga is részt vett.

Priscos rethor így számol be a lakomáról: „A székek a terem két hosszanti fala mentén sorakoztak, középen (ti. a terem végében) egy kereveten ült Attila. Mögötte még egy kerevet volt, hátul pedig lépcső vezetett fel az ágyához, amely fehér vászonnal volt leterítve és színes függönyök díszítették, akárcsak a görögöknél és a rómaiaknál a nászagyat. A lakomán az Attila jobbján lévő helyek voltak az előkelőbbek, a másodrangúak a balján voltak, ahol mi ültünk, ... Onegesius a király kerevetétől jobbra karosszékekben ült, vele szemben Attila két fia foglalt helyet. A legidősebb fiú (Ellak) a király kerevetén ült, de nem mellette, hanem a kerevet szélén, és apja iránti tiszteletből szemét a földre sütötte.

... A többi barbárnak s nekünk ezüsttálakon pazar ételeket szolgáltak fel, Attila számára nem volt egyéb, mint hús fatálon. Minden egyében is szerénynek mutatta magát. Vendégei arany- és ezüstkelyhekből ittak, ő fapoharat használt. Öltözete egyszerű volt, csupán a maku-latlan tisztaságra volt gondja, sem oldalán viselt kardja, sem barbár csizmájának szíjcsatjai, sem lovának kantárzata nem volt arannyal, ékkövekkel és más drágaságokkal díszítve, mint a többi szkítaké.

⁶ Uo. 6–7. old.

⁷ Uo. 20–21. old.

... Alkonyatkor fákllyakkal kivilágították a termet, majd két barbár lépett Attila elé, akik sajt maguk szerzette dalokat adtak elő Attila győzelmeiről és hőstetteiről. A lakoma résztvevőinek tekintete a két dalnokon függött, egyeseket felvidított az ének szövege, másokat, akiknek eszébe jutottak a háborús emlékek, megrendítettek a dalban előadottak, az idősebbek pedig, akiknek testét s lelkét már elgyengítette a kor és az emlékezés, könnyekre fakadtak.

... Kivéve Attilát, Attila mozdulatlan maradt, arckifejezése nem változott, sem szóval, sem mozdulattal nem árulta el érzelmeit. Csak amikor legkisebb fia, Ernak volt a fiú neve, lépett be, s állt meg előtte, enyhültek meg vonásai. Megsimogatta a fiúcska arcát, és szelíden nézte.”⁸

Priscos rethor leírásából kitűnik, hogy a hun lakoma meglepő volt a késő-római orgiákhoz szokott embernek. Az első meglepetés a pontosan meghatározott ülésrend lehetett, melyet Közép-Ázsiából, a szasszanida nagykirályok udvarából hozhattak magukkal a hunok. Ide tartozik az is, hogy mint minden eurázsiai pusztai népnél, a hunoknál is a jobb oldal volt az előkelőbb. A hunok közvetlensége is meglepő a bizánci írrok számára, melyből az egymás megbecsülése sugárzik, így a bizánci császári udvarral ellentétben itt nincs térdelés, nincs alázkodás az uralkodó előtt. Ez a kiszámított közvetlenség, egyszerűség ellensúlyozta a nagy király, Attila nyomasztóan nagy egyéniségét és hatalmát. Az antik ember számára emellett teljesen ismeretlen a „sírva vigadás” fogalma, mely később magyar népünkönél is fellelhető.

A bizánci írrok töredékeiből kitűnik, hogy Attila nem volt híjával a római műveltségnek, ami egyáltalán nem meglepő, mert fiatalkorában túszként az Al-Duna melléki bizánci kézen lévő Novae-ben nevelkedett. Itt találkozott Aetius-szal, későbbi ellenfelével, valamint itt szembesült először a Római Birodalommal és problémáival.⁹

Priscos munkájában nemcsak a vele megtörtént eseményeket jegyezte fel, hanem már az Attila életében kialakult legendákat is megörökítette. Ilyen például az Isten-kardja legenda vagy az aquileiai golyák története, melyek a teljes hitelt érdemlő bizánci író tollából maradtak az utókorra.

Am Priscos rethor történeti műve elveszett, hiteles töredékein kívül csak a művét felhasználó történetírók alkotásaiban maradtak ránk. Közülük legfontosabb a gót Jordanes, aki művében megőrizte a hunokról szóló adatokat, valamint egyes részleteket kiegészített és kiszínezett. Tőle származik Attila testi és lelki arcképe is.¹⁰ „Háborúk kedvelője, de ő maga mérsékelt kezű, igen éles eszű, a könyörgésre hajló, a bizalmába bejutott emberekkel szemben igen kegyes, rövid testalkatú, széles mellű, nagyfejű, apró szemű, ritka szakállú, mélyben ősz-hajszálak vegyülnek, pisze orrú, fekete színű, származásának külső jeleit magán hordja.”¹¹

Jordanes művében csak a számára érdekes eseményeket őrizte meg, így a lakoma története már nem található meg írásában. A középkorban igen kedvelt szerző volt, ezért munkája tekinthető a középkori nyugati Attila-hagyományok ősforrásának.¹² Ezek a hagyományok, mondák három nagyobb körre oszthatóak: az itáliai, a nyugati és a germán Attila-mondakörre. Az első kettő lényegében Attila nyugati, illetve itáliai hadjáratainak eseményeihez kötődik, melyek egyik központi eseménye a Rómát fenyegető hadjárat volt.¹³ Így érthető, hogy ezekben a mondákban Attila kegyetlen és népeket elnyomó zsarnok, ahogy ez Verdi: *Attila* (1846) című operájában is megjelenik: „Meghódíthatod az egész világot, de ez a föld a miénk!” – mondja Aetius Attilának Róma falainál.¹⁴

A germán mondakörben azonban Attila alakja kettős: az északi germánoknál kegyetlen,¹⁵ míg a délieknél passzív, lovagias képet őrzött meg róla a néphagyomány. Utóbbi esetében At-

⁸ *Bóna István*: A hunok és nagykirályaik. Bp., 1993. 65., 69., 70., 73. old. Fordította *Bóna István*. (Továbbiakban: Bóna 1993.) Priscos rethor töredékeinek utolsó kiadása: Kézai Simon Magyar Krónikája. Priszkosz rétor Töredékeiből. Magyar Háza, Bp., 1999. a lakoma leírása: 120–122. old.

⁹ *Bóna* 1993. 70–73. old.

¹⁰ *Eckhart Sándor*: Attila a mondában. In: Attila és hunjai, szerk.: *Németh Gyula*. Bp., reprint 1990. 150–151. old. (Továbbiakban: Eckhart 1990.)

¹¹ Uo. 154–155. old.

¹² Uo. 154. old.

¹³ Uo. 167. old.

¹⁴ *Gál György Sándor*: Operák könyve. Bp., 1962. 132. old.

¹⁵ *Eckhart* 1990. 179. old.

tila alakja csak háttérül szolgál az eseményeknek, a germán hősök cselekedeteinek, és szerepe nagyjából megfelel a XIII. századi német királyoknak.¹⁶

Magyarországon már az Árpádok alatt élt és virágzott egy Attila-kultusz, melynek alapja az Árpád-ház eredethagyománya, miszerint ők Attilától származnak. Ez a hit terebélyesedett ki Kézai Simon hun történetében, melyben megjelent a hun és magyar nép rokonsága is. Kézai forrásai egyfelől a dunántúli néphagyományok, melyekben a hun mondákat egy-egy földrajzi helyhez kötötték, másfelől pedig a korabeli műveltség részét jelentő irodalmi munkák voltak, tehát ő sem ismerte a lakoma történetét. Krónikája Attilát dús gazdag keleti uralkodóként mutatja be, aki dicső őse a magyar királyoknak.¹⁷

A nagy és dicső előd kultusza Mátyás alatt éledt fel újra, akit Thuróczi „második Attilának” nevezett, s akinek politikai elképzeléseit ideológiailag jól alátámasztotta ez a kép. Udvari életrajzírója, Bonfini hozta be az itáliai Attila-mondákat a magyar köztudatba, melynek legfőbb elterjesztője Thuróczi volt. Művében sok Attila-mondát mesélt el, melyeket átgyúrt és újraértékelte, eltérve az addig elfogadott, Kézai által megalkotott képtől. E két mű, melyeket a könyvnyomtatás igen széles körben elterjesztett, nagy szerepet játszott abban, hogy a magyarokban igen erősen rögzült az Attila-kultusz.¹⁸

Így szinte az egész újkor folyamán tovább élt az Attila-kultusz, mely a politikusok, gondolkodók, költők műveiben is megjelent, köztük például Oláh Miklósnál, Heltai Gáspárnál, Zrínyi Miklósnál is. Attila-képük azonban a magyar és külföldi krónikákból, valamint a magyar hagyományokból táplálkozott, így új elem nem jelent meg műveiben, azaz ők sem ismerték Attila lakomájának történetét. Felfogásukat azonban kiválóan mutatja Zrínyi epigrammájának második versszaka:

*Én vagyok magyarnak legelső királya,
Utolsó világrészről én kihozója!
Én lehetek tehát magyarnak példája,
Hírét s birodalmát hogy nyujtsa szabljája.*

A XVIII. század során a tudományos történetírás kezdeteivel megjelenik az Attila-hagyomány bírálata, de ez még nem volt hatással a társadalmi tudatra. E század folyamán Voltaire hatására Bessenyeinél megjelenik a magyar történelmi dráma, melynek témái között megtalálható az Attila-téma is (*Buda tragédiája*).¹⁹

A magyar költészetben ettől kezdve három nagy témakör köré lehet csoportosítani az Attilával foglalkozó műveket: Buda meggyilkolása, a catalaunumi csata és Attila halála.²⁰ A szépirodalmi alkotásokban azonban nem jelenik meg Attila lakomája, illetve, ha mégis, akkor csak mellékkörülményként. Ez elsősorban a történet drámaiatlansága miatt lehetett, mivel Priscos törtékei már a XVIII. század végén ismertté váltak hazánkban, melynek első megjelenése Losontzi István: *Hármas kis tükör* (1771) című műve. Itt azonban csupán említi a Priscos-i követséget, valamint a lakomát, de azt nem írja le.

Az igazi áttörést Edward Gibbon: *A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története* (1782–1788) című könyve hozta meg, melyben már részletesen ismerteti Priscos követjárását. Itt található meg először a lakoma részletes leírása, s bár a művet csak 1868-ban fordították le magyarra, német fordításban már a XVIII. század végén megjelent és ismertté válhatott Magyarországon is, bár csak Jókai az első, aki kimutathatóan felhasználta Gibbon könyvét.²¹

Maga a lakoma a magyar irodalomban 1811-ben szerepel először, Ignaz Fessler 1794-ben megjelent *Attila* című művének fordítása képében. Érdekessége a könyvnek, hogy a fordító nevét nem adja meg, hanem magát „egy hazáját szerető magyar”-nak nevezi. Tehát az *Attila, vagy is: a „régii magyarok” első vezérének ditsőséges viselt dolgai* címet viselő magyar fordításban

¹⁶ Uo. 174. old.

¹⁷ Uo. 186–191. és 196–197. old.

¹⁸ Uo. 205–210. old.

¹⁹ Nagy Béla: *Attila a magyar irodalomban*. Bp., 1939. 7–10. old. (Továbbiakban: Nagy 1939.)

²⁰ Uo. 54. old.

²¹ Jókai Mór: *A magyar nemzet története*. In: Jókai összes művei. Bp., 1962–1967. Jegyzetek: *Az Attila-fejezetek forrásai* 348–349. old.

találhatjuk meg először részletesen a lakoma leírását. Ezt a fordítást veszi át 1830-ban Némethy Pál, aki a hun király életét ismerteti a *Felsőmagyarországi Minerva* című újságban. Feltehetőleg e két mű egyikét olvashatta az ifjú Than Mór, mivel festménye ezen leírásoknak felel meg.

Az említett művek ellenére a magyar irodalomban nem terjedt el a lakoma története, amit mutat, hogy a kor tudományos „bestsellerének” számító Budai Ézsaiás: *Magyar ország törtérelméje* című könyvében sincs szó a lakomáról, bár a követjárás leírásakor hivatkozik Priscosra.

Priscos töredékeit csak 1850-ben fordította le magyarra Szabó Károly, aminek oka elsősorban a német történettudománynak a hun–magyar rokonság kérdésében tett kritikai észrevételei voltak. Öt évvel később ugyanő magyarra fordította Thierry Amadé *Attila* című könyvét, amelyben minden forrást, adatot, mondatötredéket összegyűjtött a hun királyról.²² Itt a lakomáról is pontos, az eredeti priscosi szövegnek jobban megfelelő fordítást olvashatunk, mint a Fessler vagy a Némethy féle írásokban.

Than második képének forrásául biztos, hogy valamelyik pontos Priscos-leírás szolgált, tehát Gibbon, Thierry és Priscos műve alapján dolgozott. Nézetem szerint feltehető, hogy Than valóban olvasta Priscos töredékeinek fordítását, mivel a Rahl-iskola szellemében igen nagy gondot fordított a mű szellemi felépítésére és történeti hűségére.

Attila lakomája végül Jókai Mór közvetítésével vált teljesen közzismertté, ugyanis nagy írónk először *Egy lakoma a hunn királynál* (1851) címmel örökítette meg az eseményt, majd pedig *A magyar nemzet története* (1854) című művében emlékezett meg róla.²³

Végül, a prózai művek után Arany János Csaba-trilógiájában a magyar költészetnek is részévé vált a lakoma. Történelmi környezetét ugyan elvesztette a jelenet: nem szerepelnek görög követei, hanem Buda követei érkeznek meg a lakoma végére, de maga az esemény és a lakomán résztvevő hun király jellemzése megmaradt.

Jókai sem feledte el a történetet, hanem később visszatért rá, mikor *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című kiadvány számára készítette egy, a magyar mondavilágot és népszokásokat bemutató fejezetet. Ehhez készültek Zichy Mihály, a XIX. század nagy grafikusművészeinek illusztrációi, melyek közül az egyik *Attila lakomáját* ábrázolja.²⁴

Attila életét és az alakja köré szövődött legendákat Gárdonyi Géza dolgozta egységgé *A láthatatlan ember* (1902) című művében. A hun királlyal foglalkozó kutatás a XX. században is folyt és napjainkban is folyik, s ezzel párhuzamosan a művészetnek is állandó témát nyújt. Utóbbira jó példa az 1990-es években bemutatott rockopera, az *Attila – Isten kardja* (Szörényi Levente, Nemeskürty István, Lezsák Sándor).

Az Attila alakjából kinövő mondavilág hasonlatossá tette őt Nagy Károlyhoz vagy Artúr királyhoz. Benne a magyarok a régi dicsőség hordozóját, a példaadó ősapát, valamint a német történettudomány támadásai mögött politikai szándékot gyanítván, a magyar érdekek védelmezőjét látták, ahogy Petőfi írja az *Élet vagy halál!* című versében:

*Föl, nemzetem, föl! Jussanak eszedbe
Világhódító híres őseid.
Egy ezredév néz ránk itélő szemmel
Attilától egész Rákócziig.
Hah, milyen múlt! Hacsak félakkorák is
Leszünk, mint voltak e nagy ősapák,
El fogja lepni árnyékunk a sárba
És vérbe fült ellenség táborát!*

Kas Géza

²² Nagy 1939. 17. old.

²³ Uo. 21. old.

²⁴ *Berkovits Ilona*: Zichy Mihály. Bp., 1964. 38. old.